

Madde Kullanım Bozuklukları Epidemiyolojisi

EPIDEMIOLOGY OF SUBSTANCE USE DISORDERS

Dr. Kültegin ÖGEL^a

^aPsikiyatri Kliniği, Bakırköy Ruh ve Sinir Hastalıkları Hastanesi, İSTANBUL
Yeniden Sağlık ve Eğitim Derneği

Özet

Türkiye’de madde kullanım yaygınlığı ile ilgili araştırma sayısının çok fazla olmadığı dikkati çekmektedir. Yapılan araştırmaların önemli bir kısmı okullarda yapılan anket çalışmalarıdır. Yüz yüze yapılan araştırmaların azlığı dikkati çekmektedir. Ancak araştırmalar gözden geçirildiğinde, madde kullanım yaygınlığının giderek arttığı görülmektedir. Öte yandan, madde kullanım yaygınlığının diğer Avrupa ve ABD ile karşılaştırıldığında daha düşük olduğu gözlenmektedir. Sokakta yaşayan çocuklarda veya suça itilen ergenler gibi özel gruplarda madde kullanım yaygınlığının daha fazla olduğu saptanmaktadır. Madde kullanım alanında daha fazla bilgi edinmek için daha kapsamlı araştırmalara gereksinim olduğu açıktır.

Anahtar Kelimeler: Madde kullanım bozuklukları, epidemiyoloji

Türkiye Klinikleri J Int Med Sci 2005, 1(47):61-64

Abstract

In Turkey, the prevalence studies about substance use are rare and poor. Most of the conducted studies are school surveys. Especially, face to face interviews are uncommon. According to the literature that we reviewed, prevalence of substance use showed a significant increase. On the other hand, the prevalence of substance use in Turkey is lower than that in other European countries and the USA. It was observed that socially disadvantaged adolescents that live in streets or commit a crime have higher prevalence in terms of substance use. We need comprehensive research in order to understand the epidemiology of substance use in Turkey.

Key Words: Substance use disorders, epidemiology

Madde kullanım yaygınlığı hakkında daha kapsamlı bilgiler edinmek, koruyucu çalışmalar için gerekli ve önemli bir ilk adımdır. Bu tür araştırmaların yıllar içinde yinelenmesi madde kullanım yaygınlığının artış hızını göstermede yararlı olabilir. Ancak madde kullanım bozukluklarının yaygınlığını değerlendirecek epidemiyolojik araştırmaların yapılması bazı zorluklar taşımaktadır. Bu zorluklara neden olan etkenler şunlardır:

1. Madde kullanımı yasal olmadığı için kullanan kişiler gizli kalma eğilimindedir.
2. Anketler sırasında madde kullanan kişiler sorulan sorulara doğru yanıtlar vermeyebilir.
3. Madde bağımlıları sayısı genel toplum içinde düşük oranda olduğu için, genel örneklem içinde küçük bir gruba ulaşmak zor olmaktadır.
4. Kullanıcılar genellikle belli bazı bölgelerde toplandıkları için, o bölge içinde madde kullanım sıklığı yük-

sek iken, diğer başka bir bölgede sıklık çok yüksek çıkabilir, bu da genel dağılımı bozar.

5. Anketler ile yapılan çalışmalarda ancak kullanıcılar tespit edilebilmekte, bağımlılığın tanımının yapılması güç olmaktadır.

Yukarıda sayılan nedenler dolayısıyla madde kullanımının yaygınlığını saptamak için birçok farklı yöntemden yararlanmak gereklidir. Yaygınlık araştırmalarında kullanılan yöntemler arasında hastane, polis, mahkeme, cezaevi vb. kayıtların incelenmesi, okullarda gençler ile yapılan anketler, yakalanan madde miktarı ve sanık sayısı ile madde kullanımına bağlı ölümler sayılabilir.

Niceliksel bilginin yanında kullanıcıların özelliklerini ya da yaygınlığı belirlemek için niteliksel bilgi de edinilebilir. Yukarıda sayılan tüm bu yöntemlerle elde edilen bilgiler derlendikten ve yorumlandıktan sonra bir ülkede madde kullanımı hakkında bilgi edinilebilir. Farklı yöntemlerle yapılan araştırmalar, birbirinin devamı hatta tamamlayıcısı durumundadır.

Yazışma Adresi/Correspondence: Dr. Kültegin ÖGEL
Bakırköy Ruh ve Sinir Hastalıkları Hastanesi
Psikiyatri Kliniği, İSTANBUL
ogelk@superonline.com

Copyright © 2005 by Türkiye Klinikleri

Türkiye Klinikleri J Int Med Sci 2005, 1(47)

Genel Toplum Örnekleminde Yapılan Araştırmalar

Anket çalışmaları dışında yüz yüze yapılan tek bir çalışma vardır. 2002 yılında 72 ilde yapılan bu çalışmada

yaşam boyu en az bir kez madde kullandığını belirtenlerin oranı %1.3'tür. Erkeklerde kadınlara göre, 15-24 yaş grubunda ise 25 yaş üstüne göre madde kullanım yaygınlığı daha yüksek olarak bulunmuştur.¹

İlk ve Ortaöğretim Öğrencilerinde Yapılan Araştırmalar

Bu konuda yapılan ilk çalışma 1991 yılındadır. 1500 lise öğrencisi ile yapılan bu anket çalışmasında herhangi bir maddeyi hayatında en az bir kez kullanan gençlerin oranı %2.6, esrar kullanım oranı ise %0.7 olarak bulunmuştur. Bu anket İstanbul'da dört okulla sınırlı olarak yürütülmüştür.²

1995 yılında İstanbul'da 15 ayrı okulda 2800 öğrenci ile yürütülen ESPAD çalışmasında herhangi bir maddeyi hayatında en az bir kez kullanan gençlerin oranı %7, esrar kullanım oranı %4, uçucu madde kullanım oranı ise %4, ecstasy %1, sedatif hipnotik %7 ve eroin kullanım yaygınlığı ise %1 olarak saptanmıştır.³ Bu çalışma Avrupa ülkeleriyle birlikte ve aynı yöntemle yapıldığı için uluslar arası karşılaştırılabilir özellik taşımaktadır. Aynı yıl Sağlık Bakanlığı tarafından 7 ayrı ilde yürütülen bir çalışma yapılmıştır.⁴ Liselerde yapılan bu çalışmada yaşam boyu alkol dışı psikoaktif madde kullanım oranının %3.5 civarında olduğu bildirilmiştir.

1996 yılında İstanbul'da 62 okulda 5823 lise 2 öğrencisi ile yapılan çalışmada yaşam boyu esrar kullanım oranı %4.2, uçucu madde kullanım oranı ise %4, ecstasy %0.9, sedatif hipnotik %5 ve eroin kullanım yaygınlığı ise %0.7 olarak saptanmıştır.⁵ Aynı yıl Antalya kent merkezi lise son sınıf öğrencileri kapsayan bir ankette bağımlılık yapıcı bir madde kullanım oranı %1.4 olarak bulunmuştur.⁶ Muğla'da lise 1,2 ve 3. sınıflarda 2900 öğrenciyle yapılan anket çalışmasında sigara ve alkol dışı diğer maddeleri kullananların oranı %0.3 olarak saptanmıştır.⁷

1998 yılında 15 ilde 15-17 yaş grubunda yapılan SAMAY isimli çalışmada ise, yaşam boyu madde kullanım yaygınlıkları sırasıyla şöyle bulunmuştur: Esrar %3.5,

uçucu maddeler %8.6, sedatif hipnotik %3.2, eroin %1.6'dır.⁸ Yaşam boyu esrar kullanımının en sık görüldüğü iller İzmir (%4), İstanbul ve Diyarbakır (her biri %3.6), Muğla (%3.4), Antalya (%3.2), Adana (%3.1) dir. Yaşam boyu esrar kullanımının en az görüldüğü illerin Malatya (%0.5), Sivas ve Van (%1.9) olduğu görülmektedir. Uçucu madde kullanımı en sık Muğla (%12.8), Kocaeli (%12.6), Sivas (%12.4), Eskişehir (%11.8), Antalya (%11.2) ve İzmir (%11.1)'de bulunmuştur.

2001 yılında 9 ayrı ilde 11.989 ilköğretim ve 12.270 ortaöğretim öğrencisi (10-12 ve 15-17 yaş grubu) ile yapılan çalışmada, ilköğretim grubunda yaşam boyu madde kullanım yaygınlıkları esrar için %0.4, uçucu madde için %3, diğer uyuşturucu ve uyarıcı maddeler içinse %0.4 bulunmuştur.⁹ Ortaöğretim öğrencilerinde bu oranlar esrar için %3, uçucu maddeler için %4.3, eroin için %2.1, ecstasy için 1.3 ve kokain içinse %1.2'dir. Aynı çalışmada, illere göre ilk ve ortaöğretimde madde kullanım yaygınlıkları Tablo 1'de verilmektedir. İlköğretim çağında erkeklerde kızlara göre esrar kullanım riski 3.3, uçucu madde kullanım riski 1.3, uyuşturucu ve uyarıcı madde kullanım riski 3.2 kat daha fazladır. Ortaöğretim çağında erkeklerde kızlara göre esrar kullanım riski 3.7, uçucu madde kullanım riski 1.6, eroin kullanım riski 4.7, ecstasy kullanım riski 5.1, kokain kullanım riski ise 4.6 kat daha fazladır. İlköğretim çağında gelir düzeyi düşük olanlarda uçucu madde kullanım riski 1.7 kat daha fazladır. Diğer maddeler de gelir düzeyine göre bir fark yoktur. Ortaöğretim çağında ise gelir düzeyi yüksek olanlarda ecstasy kullanım riski 1.6 kat daha fazladır. Özel okullarda okuyanlarda devlet okulunda okuyanlara göre esrar kullanım riski 2.6, uçucu madde kullanım riski 1.8, eroin kullanım riski 3.2, ecstasy kullanım riski 4 ve kokain kullanım riski 3.8 kat daha fazladır. Sivas'ta 476 lise öğrencisi ile yapılan çalışmada bazı maddeleri son bir ayda en az bir kez kullanma oranları araştırılmış ve uçucu maddelerin kullanma oranı %4.7, esrar %1.3, benzodiazepinler %1.3 bulunmuştur. Uçucu maddeleri kullanma kızlarda erkeklerden daha yüksek saptanmıştır.¹⁰

Tablo 1. İllere göre ilk ve ortaöğretimde madde kullanım yaygınlıkları.

	İlköğretim			Ortaöğretim			
	Esrar	Uçucu maddeler	Uyuşturucu veya uyarıcı maddeler	Esrar	Uçucu maddeler	Eroin	Ecstasy
Adana	0.5	1.0	0.6	4.0	3.2	1.5	2.0
Diyarbakır	0.5	1.4	0.2	4.8	2.7	0.8	0.3
Eskişehir	1.1	4.8	0.9	1.6	4.3	0.8	1.2
Mersin	0.4	1.5	0.2	3.1	4.7	1.4	1.2
İstanbul	0.3	2.0	0.4	3.6	4.4	1.1	1.2
İzmir	0.2	2.3	0.4	4.2	5.1	1.9	2.1
Kocaeli	0.8	2.4	0.4	1.8	2.3	0.7	0.6
Sivas	0.1	2.5	0.2	0.8	5.5	0.8	0.5
Trabzon	0.0	1.8	0.3	2.3	4.5	0.6	0.8

UNODC¹¹ tarafından 2003 yılında yine lise ikinci sınıf öğrencileriyle yapılan araştırmada yaşam boyu en az bir kez esrar kullanım yaygınlığı %5.1, ecstasy %3.2, uçucu madde %5.2, sedatif hipnotik ilaçlar %5.4, eroin %2.8, flunitrazepam %3.1'dir. Yaşam boyu en az bir kez esrar kullanım yaygınlığı Adana'da %3.3, Ankara'da %2.9, Diyarbakır'da %5.1, İzmir'de 6.1 ve Samsun'da 3.8 bulunmuştur. Ecstasy için bu oranlar Adana'da %1, Ankara'da %1.1, Diyarbakır'da %0.6, İzmir'de %2.5, Samsun'da %0.8 bulunmuştur.

2004 yılında 3483 lise iki öğrencisi ile İstanbul'da yapılan araştırmada yaşam boyu en az bir kez uçucu madde kullanım yaygınlığı %5.9, esrar kullanım yaygınlığı %5.8, flunitrazepam kullanım yaygınlığı %4.4, benzodiazepin kullanım yaygınlığı %3.7, ecstasy kullanım yaygınlığı %3.1 ve eroin kullanım yaygınlığı %1.6 bulundu.¹² Yaşam boyu en az bir kez madde kullanımı riski cinsiyete göre karşılaştırıldığında erkeklerin benzodiazepin kullanımı hariç diğer tüm maddeler için kızlardan daha fazla risk taşıdığı görülmüştür. Madde kullanım riski erkeklerde eroin kullanımı için 10 kat, esrar için yaklaşık 4 kat, ecstasy için ise yaklaşık 3 kat daha fazladır. Yüksek gelir düzeyine sahip olan ailelerin çocuklarında düşük gelir düzeyine sahip olanlara göre flunitrazepam kullanım riskinin daha yüksek olduğu görülmüştür.

Bu araştırmanın yöntemi 2001 yılında yapılan yöntemi ile aynıdır. Bu nedenle her iki araştırmanın karşılaştırılabileceği ileri sürülmektedir.¹³ Her iki araştırmanın İstanbul verileri kıyaslandığında tütün ve alkol dışındaki tüm maddelerin kullanım yaygınlığında bir artış görülmüştür. Mutlak değişim değerlerinde en yüksek artışı gösteren maddeler sırasıyla esrar, flunitrazepam, ecstasy, uçucular, eroin ve benzodiazepinlerde görülmüştür. Bu artış yüzdelik değişime vurulduğunda iki araştırma arasında ecstasy kullanım yaygınlığının %287.5 arttığı görülmüştür. Flunitrazepam, eroin, esrar, uçucu ve benzodiazepin kullanımında da belirgin artışlar söz konusudur.

Tütün kullanım yaygınlığı %72.7, alkol kullanım yaygınlığı ise %17.6 oranında düşmüştür. Hem tütün ve alkol kullanımındaki düşüş hem de benzodiazepin hariç diğer maddelerin kullanımındaki artış istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur (Tablo 2).

Yükseköğrenim Öğrencilerinde Yapılan Araştırmalar

Üniversitelerde 1990 yılında İstanbul'da yapılan bir çalışmada sedatif ilaç kullanan öğrencilerin oranı %15, uyarıcı ilaç kullananlar (amfetamin vb) %2.6, esrar kullanım oranı ise %6 olarak saptanmıştır.¹⁴ Ankara'da üniversite öğrencilerinde yapılan bir araştırmada esrar ve eroin kullanımı %8, halüsinojen ve kokain kullanımı ise %5 bulunmuştur.¹⁵

Tablo 2. Yaşam boyu kullanım yaygınlığındaki değişim.

	Yaygınlık (%)		Mutlak değişim	% Değişim
	2001	2004	(2004 - 2001)	(2004 - 2001)
Tütün	58.9	34.1	- 11.9	-72.7**
Alkol	58.2	49.5	- 7.0	-17.6**
Esrar	3.3	5.8	2.5	75.7**
Uçucular	4.2	5.9	1.7	40.5*
Benzodiazepin	3.8	4.4	0.6	15.8
Flunitrazepam	1.3	3.7	2.4	184.6**
Ecstasy	0.8	3.1	2.3	287.5**
Eroin	0.8	1.6	0.8	100.0*

* p< 0.05; ** p< 0.001

1999-2000 öğretim yılında Dokuz Eylül Üniversitesi Tıp Fakültesinde yapılan çalışmada 121 Dönem II öğrencilerinin %11.7'sinin yasal olmayan madde kullanmayı düşündüğü, %6.7'sinin bir madde denediği gösterilmiştir.¹⁶ Selçuk Üniversitesi merkez kampüslerinde 2002 yılında 323 öğrenciyle yapılan araştırmada CIDI (Uluslararası Bileşik Tanı Çizelgesi) kullanılmış ve öğrenciler arasında madde kötüye kullanımı ve bağımlılığı tanısı alan öğrenci olmamıştır.¹⁷

Boğaziçi Üniversitesinde eğitim gören farklı sınıflardan seçilmiş 735 öğrenci ile 2005 yılında tamamlanan bir araştırmada da ilginç sonuçlar elde edilmiştir. Bu araştırmada yaşam boyu en az bir kez esrar kullanımı %9.2, ecstasy kullanımı %2.7, uçucu madde kullanımı %1.2, eroin kullanımı %0.3, benzodiazepin kullanımı %3.4 ve flunitrazepam kullanımı %0.6, kokain kullanımı ise %0.4 bulunmuştur.¹⁸

Özel Popülasyonlarda Yapılan Araştırmalar

Sivas ili sanayi bölgesinde çalışan 175 gönüllü çırakla yapılan çalışmada uçucu madde kullanımı %9.1 oranında bulunmuştur. Çocukluk çağı depresyonu ve davranım bozukluğu olanlarda madde kullanımı daha yüksektir.¹⁹

Konya E Tipi kapalı cezaevinde çalışan infaz ve korama memurlarında CIDI ile yapılan görüşmeler sonucunda madde kullanım bozuklukları gözlenmemiştir.²⁰ Konya Kapalı Cezaevi'nde mahkumlarla CIDI ile yapılan görüşmelerde yaşam boyu madde bağımlılığı yaygınlığı %7.9 bulunmuştur. Cezaevine giriş sayısı fazla olan mahkumlarda herhangi bir madde bağımlılığı/kötüye kullanımı anlamlı düzeyde yüksektir.²¹ Psikiyatrik yatış öyküsü olan mahkumlarda herhangi bir madde bağımlılığı/kötüye kullanımı daha yüksek bulunmuştur.

Sokakta yaşayan çocuklar arasında madde kullanım yaygınlığının diğer popülasyonlara göre oldukça yaygın olduğu görülmektedir. Sokakta yaşayan çocuklar arasında madde kullanımının %72 olduğu, tercih maddelerinin ise daha boya tineri olduğu, boya tinerini esrar ve alkolün

takep ettiği bildirilmiştir.²² Aynı şekilde ceza ve tutukevinde kalan ergenlerde de madde kullanım yaygınlığı oldukça fazladır. 6 ayrı kurum ve dört ayrı ilde yapılan araştırmada tutuk ve cezaevinde kalan ergenlerde yaşam boyu en az bir kez madde kullanım yaygınlığı esrar için %39, flunitrazepam için %28, yapıştırıcı için %25.4, ecstasy için %20.5, eroin içinse %2.7 bulunmuştur.²³ Madde kullanıp kullanmadığı sorusuyla Aydın'da Adli Tıp'a gönderilen esrar kullanıcılarında esrara başlama yaşının 11-52 arasında değiştiği gösterilmiştir.²⁴

1998-2002 yılları arasında İstanbul AMATEM'e yatarak tedavi gören madde bağımlılarının büyük çoğunluğunun erkek olduğu, kadınlarda tercih maddesi olarak eroin, meperidin, benzodiazepin oranları erkeklerle göre yüksekken, erkeklerde esrar ve uçucu madde oranları kadınlara göre daha yüksek olduğu bulunmuştur. Kadın hastaların daha fazla damar yolu ile madde kullandığı ve en az bir kez enjektör paylaşma oranlarının daha yüksek olduğu saptanmıştır.²⁵

Sonuç

Sigara, alkol ve madde kullanım yaygınlığı ile ilgili çalışmalar son yıllarda ülkemizde de artmaktadır. Yapılan araştırmaların büyük çoğunluğu yerel çalışmalardan ibarettir. Araştırmaların önemli bir kısmının yöntemleri ise farklılıklar göstermektedir. Bu konuda yapılan araştırmalarda genel toplum örneklemelerine dayalı, çok merkezli, geniş çaplı çalışmalar yetersizdir. Daha çok tek merkezli veya bazı alt gruplara ilişkili çalışmalar çoğunluktadır. Uygulama kolaylıkları nedeniyle, özellikle lise ve üniversite öğrencilerine yönelik araştırmaların çok sayıda olduğu da gözlenmiştir.

Ülkemizde yapılan çalışmaların yönetsel farklılıklar içermekle birlikte, araştırmaların benzer sonuçlar içerdiği gözlenmektedir. Son yıllarda madde kullanım yaygınlığının giderek arttığı söylenebilir. Bu artış özellikle ecstasy gibi maddelerde daha hızlı olduğu anlaşılmaktadır. Diğer Avrupa ülkeleri veya Amerika Birleşik Devletleri ile karşılaştırıldığında, ülkemizde madde kullanım yaygınlığının daha düşük olduğu da dikkati çekmektedir.^{26,27}

Okul popülasyonu dışındaki popülasyonlarda, özellikle sokakta veya tutukevi ve cezaevi gibi ortamlarda kalan ergenlerde madde kullanım yaygınlığının daha fazla olduğu saptanmıştır. Bu gruplara yönelik özel epidemiyolojik araştırmalara gereksinim olduğu açıktır.

Yaptığımız derlemede yüz yüze yapılmış araştırma sayısının azlığı dikkat çekicidir. Anket araştırmalarından elde edilen verilerin önemi yadsınamaz. Ancak tek başına anket çalışmalarının olması, ülkemizde madde kullanım yaygınlığının değerlendirilmesini güçleştirmektedir. Bu nedenle ülkemizde yüz yüze epidemiyolojik çalışmaların yürütülmesinin gerekliliği ortaya çıkmaktadır.

KAYNAKLAR

1. Işık S, Irak M. Türkiye'de madde kullanımı ve bağımlılığı profili araştırması: 2002 yılı madde kullanımı geniş alan araştırması. Nihai rapor. Türk Psikologlar Derneği 2002 Aralık; 55-65.
2. Özer ÖA. Ortaöğretimde öğrencilerin psikoaktif madde kullanımına yaklaşımı ve demografik özellikler. Uzmanlık tezi. İstanbul: Bakırköy Ruh ve Sinir Hastalıkları Hastanesi; 1991.p.18-34.
3. Yazman Ü. Lise gençliğinin psikoaktif maddelere bakışı ve kullanım oranlarının Türkiye- İstanbul örneği ile incelenmesi. Uzmanlık tezi. İstanbul: Bakırköy Ruh ve Sinir Hastalıkları Hastanesi; 1995.p.16.
4. Sağlık Bakanlığı Temel Sağlık Hizmetleri Genel Müdürlüğü Ruh Sağlığı Daire Başkanlığı, Milli Eğitim Bakanlığı. WHO: Lise öğrencilerinde sigara, alkol ve uyuşturucu maddelerle ilgili bilgi, tutum ve davranışların belirlenmesi projesi. Bakanlık raporu 1995.
5. Ögel K, Tamar D. Uyuşturucu maddeler ve öğrenci anketi bulguları. İstanbul: AMATEM- Özel Okullar Derneği Yayını, Prive Ltd; 1996.p.12-23.
6. Karakılınc H. Antalya kent merkezindeki liselerin son sınıflarında okuyan öğrencilerin psikoaktif madde kullanım durumu. İstanbul: Sigara ve Sağlık Ulusal Kongresi, Kongre Kitabı; 1999.p.30.
7. MUGEV (Muğla Uyuşturucu Gözlemevi). Lise öğrencilerinde sigara, alkol ve uyuşturucu maddelerle ilgili bilgi, tutum ve davranışların belirlenmesi anketi. Rapor. Muğla: 1997.
8. Ögel K, Tamar D, Evren C ve ark. Türkiye'de 15 ilde sigara, alkol ve madde kullanımının yaygınlığı. Türk Psikiyatri Dergisi 2001;12:47-52.
9. Ögel K, Çorapçıoğlu A, Sır A ve ark. Türkiye'de Dokuz İlde İlk ve Ortaöğretim Öğrencilerinde Tütün, Alkol Ve Madde Kullanım Yaygınlığı. Türk Psikiyatri Dergisi 2004;15:112-8.
10. Doğan O. Sivas ilindeki lise öğrencilerinde madde kullanımı yaygınlığı. Bağımlılık Dergisi 2001;2:53-56.
11. UNODC (Birleşmiş Milletler Uyuşturucu ve Suç Ofisi). Madde kullanımı üzerine ulusal değerlendirme çalışması: 6 büyük şehirde elde edilen sonuçlar. Ankara: Türkiye Proje Ofisi; 2004.
12. Ögel K, Taner S, Eke C, Erol B. İstanbul'da öğrencilerde riskli davranışlar araştırması. İstanbul: Yeniden yayın no: 6; 2005.
13. Ögel K, Taner S, Eke C, Erol B. İstanbul'da Onuncu Sınıf Öğrencileri Arasında Tütün, Alkol Ve Madde Kullanım Yaygınlığı Raporu. İstanbul: Yeniden Yayın no:15; 2004.
14. Ekşi A. Çocuk, genç, anne ve babalar. Ankara: Bilgi yayınevi; 1990.
15. Yüksel N, Dereboy Ç, Çifter İ. Üniversite öğrencileri arasında madde kullanımı. Türk Psikiyatri Dergisi 1994;5:4.
16. Akvardar Y, Aslan B, Ekici BZ, Ögün E, Şimşek T. Dokuz Eylül Üniversitesi Tıp Fakültesi dönem II öğrencilerinde sigara, alkol, madde kullanımı. Bağımlılık Dergisi 2001;2:49-52.
17. Kaya N, Çilli AS. Üniversite öğrencilerinde nikotin, alkol ve madde bağımlılığının 12 aylık yaygınlığı. Bağımlılık Dergisi 2002;3:91-7.
18. Taner S. Boğaziçi Üniversitesi Öğrencilerinde sigara, alkol ve madde kullanım yaygınlığı. Uzmanlık tezi. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi; 2005.p.55-65.
19. Kuğu N, Akyüz G, Erşan E, Doğan O. Sanayi bölgesinde çalışan çıraklarda madde kullanımı ve etkileyen etkenlerin araştırılması. Anadolu Psikiyatri Dergisi 2000;1:19-25.
20. Kaya N, Çilli AS, Güler Ö. Cezaevinde çalışan infaz ve koruma memurlarında psikiyatrik bozuklukların bir yıllık yaygınlığı. Genel Tıp Dergisi 2003;13:59-63.
21. Kaya N, Güler Ö, Çilli AS. Konya Kapalı Cezaevi'ndeki mahkumlarda psikiyatrik bozuklukların yaygınlığı. Anadolu Psikiyatri Dergisi 2004;5:85-91.
22. Ögel K, Yücel H, Aksoy A. İstanbul'da sokakta yaşayan çocukların özellikleri. Yeniden Bilimsel Araştırma Raporları. İstanbul: Yayın no:7; 2004.
23. Aksoy A, Ögel K. Tutuklu ve hükümlü ergenlerin özellikleri araştırması. İhtiyaçların belirlenmesi çalışması raporu. Adalet Bakanlığı Ceza ve Tevkifevleri Genel Müdürlüğü'nün Gözetimindeki Çocuklara Yönelik Hizmetlerin İyileştirilmesi Ana Projesi. İstanbul: Yeniden yayın no: 15; 2004.
24. Erel Ö, Katkıcı U, Dirlik M, Özkök MS, Tuncel M, Uraz N. Aydın'da Uyuşturucu Madde Kullanımı. Adli Psikiyatri Dergisi 2005;2:3-7.
25. Evren EC, Saatçıoğlu Ö, Evren B, Yancar C, Eken B, Çakmak D. Madde kullanım bozukluğunda cinsiyet farklılığı: AMATEM'e yatan hasta verilerinin incelenmesi. Düşünen Adam: Psikiyatri ve Nörolojik Bilimler Dergisi 2003;16:132-8.
26. Mathias R. Marijuana and tobacco use up again among 8th and 10th graders. A collection of NIDA notes articles on nicotine addiction. National Institute on Drug Abuse (NIDA), National Institutes Of Health 1997; March/April.
27. WHO Regional Office for Europe. Smoking, Drinking and Drug Taking in The European Region. Copenhagen: 1997.